

Mehmed Zâti Bey'in Henri Reber "Traite D'harmonie" Çevirisinin İncelenmesi

The Analysis of Mehmed Zâti Bey in the Translation of Henri Reber's "Traite D'harmonie"

Gökhan YALÇIN ¹

¹Harran Üniversitesi, Eğitim
Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi
Bölümü, Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalı
Şanlıurfa, Türkiye

Öz

Muzika-i Hümayun hocalarından, Kaymakam Mehmed Zâti [Arca] (1864-1951), Muzika-i Hümayun'da verilen musiki eğitimini yöntem ve kaynak açısından yetersiz bulmuş ve Fransız besteci Henri Reber'in *Traite D'harmonie* adlı kitabını çevirme kararı almıştır. Mütercim İbrahim Edhem'in de yardımıyla 1900 yılında çeviri çalışmasını tamamlamıştır. Fakat kitabın yayınlanması mümkün olmadığı gibi uzun bir süre bu çalışmadan istifade edilememiş, haberdar dahi olunamamıştır. Mezkûr el yazması eser halen T 4403 numara ile İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Çeviri kitapta armoni bilgilerinin yanı sıra Muzika-i Hümayun'da verilmekte olan Batı müziği eğitimine, musiki kitaplarına olan ihtiyaca, yayım aşamalarında karşılaşılan sorunlara ve özellikle de terminolojide karşılaşılan sorunlara işaret eden birkaç bölümün olduğu fark edilmiştir. Bu çalışmanın amacı da Zâti Bey'in Kütübhane-i Musikiden Armoni Fenni, yani Fenn-i Ahenk kitabının çeviri aşamalarında karşılaştığı sorunların ve bu sorunlara ne tür çözümler ürettiğinin ve Fransızca terimlere karşı hangi Türkçe terimleri önerdiğinin tespit edilmesi olarak belirlenmiştir. Bu amaçla çalışmada; literatür taraması, doküman analizi gibi nitel bir sürecin izlendiği nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın ilk aşamasında mezkûr kitap Osmanlı Türkçesinden yeni harflere çevrilmiş, konu başlıklarına göre armoni dersleri, özellikle terimler yönünden ele alınmış ve incelenmiştir. Kitapta bizzat Zâti Bey'in kırmızı renk ile dikkat çektiği ve bazen de dipnotta açıklamalarda bulunduğu tespit edilen yeni terimler tablolar halinde sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Armoni, Zâti Arca, Henri Reber

ABSTRACT

One of the teachers of the Muzika-i Hümayun, district governor Mehmed Zâti [Arca] (1864-1951), found the musical education provided at the Muzika-i Hümayun inadequate regarding method and resources and decided to translate the book *Traite D'harmonie* by the French composer Henri Reber. He completed the translation work in 1900 with the help of translator İbrahim Edhem. However, it was not possible to publish the book and for a long time, no one benefited from this work, no one was even aware of it. It has been noticed that in addition to the information on harmony, several sections in the translated book point out the Western music education given at the Muzika-i Hümayun, the need for music books, the problems encountered during the publication stages, especially the problems encountered in terminology. This study aims to determine the problems that Zâti Bey encountered during the translation stages of his book Kütübhane-i Musikiden Armoni Fenni Yani Fenn-i Ahenk, and what kind of solutions he produced to these problems and which Turkish terms he suggested against French terms. For this purpose in this study, qualitative research method in which a qualitative process such as literature review and document analysis followed, was used. In the first stage of the study, the mentioned book was translated from Ottoman Turkish into new letters, and harmony lessons were discussed and examined according to subject headings, especially from the point of terms. The new terms are presented in the form of tables in the findings section of the study.

Keywords: Harmony, Zâti Arca, Henri Reber

Giriş

Musikide çoksesselik denildiği zaman ilk akla gelen terim armonidir. Batı musikisinin temel unsurlarından birisi olarak kabul edilir ve başlangıç tarihi yüzlerce yıl eskiye dayanır. Türk musikisinde ise çoksesselik temel unsur olmamakla birlikte Osmanlıda batılılaşma hareketi ile özellikle de Muzika-i Hümayun'un kurulması ile gündeme geldiği ve bir çokseslendirme yöntemi olarak da kullanılmaya başlandığı söylenebilir.

On sekizinci ve özellikle on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı'da Batılılaşma hareketlerinin başlamasıyla musiki alanında en belirgin müdahalenin, 1828 yılında Muzika-i Hümayun'un kurulması ve Giuseppe Donizetti'nin göreve getirilmesi ile yapıldığı bilinmektedir.

Geliş Tarihi/Received 05.01.2025
Revizyon Talebi/Revision Requested 23.02.2026
Son Revizyon/Last Revision 24.02.2026
Kabul Tarihi/Accepted 25.02.2026
Yayın Tarihi/Publication Date 30.03.2026

Sorumlu Yazar/Corresponding author:

Gökhan YALÇIN

E-mail: gycalcin@harran.edu.tr

Cite this article: Yalçın, G. (2026). The Analysis of Mehmed Zâti Bey in the translation of Henri Reber's "Traite D'harmonie". *Art Vision*, (56), 51-60. <https://doi.org/10.32547/artvision.1614026>

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Donizetti Paşa göreve başladığı ilk günlerde Avrupa'dan sipariş verdiği çeşitli çalgıların yanı sıra yakın çevresinde bulamamış olmalı ki kardeşi Gaetano'dan hem müzik teorisi hem de bir armoni kitabı yollamasını istemiştir (Aracı, 2006, s. 64). O yıllarda, Osmanlı'da Batı müzik teorisi ya da bir armoni kitabının olmaması çok da şaşırtıcı değildir. Çünkü, Giuseppe Donizetti'nin ölümünden ancak sekiz yıl sonra 1864 yılında basılan Haşim Bey Mecmuası, 1875 yılında basılan Hüseyin Remzi'nin tercüme ettiği Usul-i Nota ve 1888 yılında yayınlanan Mustafa Safvet Bey'e ait Solfej Yahud Nazariyat-ı Musiki başta olmak üzere birkaç Türkçe Batı müzik teorisi kitabı yayınlanmıştır. Armoni eğitimine ilişkin telif ya da tercüme herhangi bir kitap yayımlanmamıştır. 1898 yılında binbaşılıktan "liyakat ve ehliyetine binaen" kaymakam rütbesine terfi eden (Alimdar, 2016, s. 109), sonraki yıllarda da Muzıka-i Hümayun kumandanlığına kadar yükselen Mehmed Zâti Bey'e göre (1900, vr. 2a) Muzıka-i Hümayun'da armoni eğitiminden de önce nota okumak, yazmak ve gerektiği kadar icraatında bulunmak gibi ders kapsamında yapılan çalışmalarda da sorunlar vardı. Çünkü bu derslerin hem nazari hem de uygulamalı yönünün eğitimi ağızdan ağıza, meşk yöntemi ile yapılmakta idi. Bu durum da çeşit çeşit hatalara ve karışıklığa sebep oluyordu. Zâti Bey, Mustafa Safvet Bey'in 1888 yılında yayınladığı Solfej Yahud Nazariyat-ı Musiki adlı eserine kadar yararlanılacak bir kaynak olmadığını, mezkûr eserin yayımlandıktan sonra 1828 ila 1888 yılları arasında yaşanan bu eksikliğin büyük oranda giderilmiş olduğunu belirtmektedir (Zâti, 1900, vr. 2a). Solfej Yahud Nazariyat-ı Musiki adlı eser müzik teorisi kitabıdır ve her ne kadar büyük bir boşluğu doldurmuş, armoni eğitimine temel teşkil etmişse de armoni eğitimine yönelik hazırlanmamıştır.

Safvet Bey'in Solfej Yahud Nazariyat-ı Musiki adlı kitabının ardından yayımlanmış Türkçe Batı müziği teorisi kitabı Mehmed Zâti Bey'e aittir. Zâti Bey, Muzıka-i Hümayun'daki muallim sanilik görevinin 1892 yılında, Türkçe terimler ile hazırlanmış bir musiki kitabı yazma sevdasına düştüğünü ve tam olarak arzusunu gerçekleştirememiş olsa da ilk olarak Nazariyat-ı Musiki ardından da Kıraat-ı Musiki adlı eserlerini neşrettiğini belirtmektedir (Zâti, 1900, vr. 2a). Zâti Bey'in beş yıl içerisinde yayıma hazırladığı ve 1897 yılında yayınladığı ilk kitabı olan Kütüphane-i Musikiden Nazariyat-ı Musiki adlı eseri, on dokuzuncu yüzyılın en kapsamlı musiki kaynaklarından birisi olmuştur. Zâti Bey'in Fransızca kaynaklardan yararlandığı anlaşılan Batı müziği terimlerinin genellikle Türkçelerine yer vermesinin yanı sıra bu tarihe kadar yayınlanan Türkçe müzik teorisi kitaplarından farklı olarak, musiki sözlüğü diyebileceğimiz düzeyde geniş bir bölüm de ayırmıştır (Zâti, 1897, ss. 108-128). Kütüphane-i Musikiden Talim-i Kıraat-ı Musiki (Zâti, 1898) adlı ikinci kitap ise birinci kitabın solfej uygulamalarını içeren zeyl/ek kitap olarak yayınlanmıştır.

Zâti Bey "tam olarak arzusunu gerçekleştirememiş" olmasının da etkisi ile müzik eğitiminde büyük bir eksikliğin olduğunu düşündüğü armoni eğitimi için çalışmalara başlamış ve arzusuna 23 Şubat 1900 yılında Henri Rebel'e ait "Traite D'harmonie" [Armoni] adlı kitabının çevirisi ile kısmen de olsa ulaşmıştır. Kütüphane-i Musikiden Armoni Fenni Yani Fenn-i Ahenk adı verilen bu kitabın çevirisini Mütercim İbrahim Edhem ve musahhihliğini Zâti Bey yapmış, yayıma hazırlanmış fakat yayınlanmamıştır. Bu nedenle de uzun bir süre bu çalışmadan istifade edilememiş hatta haberdar dahi olunamamıştır. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde T 4403 numara ile kayıtlı olan Kütüphane-i Musikiden Armoni Fenni Yani Fenn-i Ahenk adlı el yazması eserin kapak sayfası bilgileri Tablo 1'de verilmiştir:

Tablo 1

Kütüphane-i Musiki'den Armoni Fenni (Fenn-i Ahenk) Kapak Sayfası Bilgileri (Ek. 1)

Kitap Başlığı	Kütüphane-i Musikiden Armoni Fenni Yani Fenn-i Ahenk Hakkında Ameli ve Nazari Kavâid-i Mühimme ve Malûmât-ı Müfideyi Câmî'dir.
Müellifi	Henri Reber
Musahhihi	Muzıka-i Hümayun Cenâb-ı Mülûk-âne Muallim Sanisi ve Umum-i Asâkir-i Şâhâne Muzikalar Müfettişi Kaimmakam Mehmed Zâti
Mütercimi	Hazine-i Enderûn-ı Hümayûn Mutehayyızân ve Bâbiâli Tercüme Otası Hulefâsından İbrahim Edhem
Sene	22 Şevval 1317/23 Şubat 1900

Henri Reber'in "Traite D'harmonie" [Armoni] (1862) adlı kitabının çevirisi olan Kütüphane-i Musikiden Armoni Fenni Yani Fenn-i Ahenk, iki ciltten ve 452 sayfadan oluşmaktadır. Birinci cilt 1 ila 233. sayfaları ve ikinci cilt ise 233 ila 388. sayfaları kapsamaktadır. Nazari bölümün bulunduğu 388 sayfalık iki cildin sonunda ise armonize örnekleri ve eserler bulunmaktadır. Numaralı tüm sayfaların Henri Reber'in armoni kitabı ile aynı usul, düzen ve sırada olmasına karşın çeviri kitabın numaralandırılmamış ilk 12 sayfası ise Zâti Bey tarafından hazırlanan "Musahhihin Arz-ı Meramı", "Mütercimin Arz-ı Meramı" ve "Mukaddime" bölümlerinden oluşmaktadır. Bu bölümler musahhihin ve mütercimin kitabın hazırlanma aşamalarını anlattıkları ve çeşitli görüşlerini bildirdikleri bölümdür ki bölümlerin on dokuzuncu yüzyılda Muzıka-i Hümayun'da verilmekte olan Batı müziği eğitimine, musiki kitaplarına olan ihtiyaca, yayım aşamalarında karşılaşılan sorunlara ve özellikle de terminolojide karşılaşılan sorunlara işaret ediyor olması açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Amaç ve Yöntem

Bu çalışmanın amacı Zâti Bey'in "Kütüphane-i Musikiden Armoni Fenni Yani Fenn-i Ahenk" kitabının çeviri aşamalarında karşılaştığı sorunların ve bu sorunlara ne tür çözümler ürettiğinin ve Fransızca terimlere karşı hangi Türkçe terimleri önerdiğinin tespit edilmesidir. Bu amaçla

çalışmada; literatür taraması, doküman analizi gibi nitel bir sürecin izlendiği nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2008, s. 39). Çalışmanın ilk aşamasında mezkûr kitap Osmanlı Türkçesinden yeni harflere çevrilmiş, konu başlıklarına göre armoni dersleri özellikle terimler yönünden ele alınmış ve incelenmiştir. Kitapta bizzat Zâti Bey'in kırmızı renk ile dikkat çektiği ve bazen de dipnotta açıklamalarda bulunduğu yeni terimler mevcuttur. Bu terimler Zâti Bey'e kaynaklık eden Henry Reber'in 1862 yılında yayınlanan "Traite D'harmonie" adlı kitabında (elimizde kitabın dokuzuncu baskısı mevcuttur) yer alan Fransızca terimler ile karşılaştırılmıştır. Tespit edilen terimler çalışmanın bulgular kısmında Zâti Bey'in uyguladığı usulde; önce Fransızca aslı, Fransızca okunuşu ve son olarak da Türkçe terim sırası ile tablolar halinde sunulmuştur.

Belirtmek gerekir ki Zâti Bey'in bu çalışmasının; on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı/Türk musiki nazariyatı ve armonisi eğitime yönelik ilk ve tek kaynak eser olmasının yanı sıra Batı musiki armoni eğitime ilişkin Türkçe yeni terimler geliştirilmiş, önerilmiş olması kısaca terminoloji çalışmalarına ışık tutuyor olması, günümüz Türkçe Batı musiki terminolojisinin temelini oluşturması gibi birçok yönden önemli bir kaynak olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu yönüyle de mezkûr kitabın araştırmacılara, özellikle de eğitimcilere tanıtılmasının armoni eğitimi açısından önem arz ettiği düşünülmektedir.

Bulgular

Zâti Bey'in Armoni Eğitime Dair Görüşleri ve Kitabın Hazırlanma Süreci

Zâti Bey, Kütübhane-i Musikiden Armoni Fenni Yani Fenn-i Ahenk adlı kitabının "Musahhihin Meramı" bölümünde dil, edebiyat kuralları ile armoni kuralları arasında benzerliklere işaret ederek, musiki ve armoni eğitime yönelik kitapların önemine dikkat çekmektedir:

İhtimal ki her ikisi de aynı bir merkez hissiden sudûr itdiği [meydana geldiği] halde yekdiğerine heman tev'em [benzer, ikiz] olan/ edebiyat ile musiki beyninde bir muadele [denkleştirme] tasavvur idildiği [zihinde kurulduğu] takdirde Edib-i Nihri [âlim, bilgili edebiyatçı] ünvanını ihraz/ için bir muharrir [telif eser sahibi] ne mertebe ehliyet ve malumat iktisab itmek lazım ise bir üstâd-ı musiki/ dahi fenn-i musikide aynı mertebe liyakat ve iktidar kesb itmeğe muhtaçdır dinse sezâdır./ Binâenaleyh nasıl ki her lisanın kendü gavâmızı [anlaşılmaz şeyleri] hakkında lisan-ı mezkûrun üdebâsı [yazarları] tarafından/ birçok âsâr-çide [toplanmış eserler] kaleme alınmış ise bedâyi [mükemmel ve yeni] musikiyenin tahsili için de her lisanın/ dühât-ı musikiyesi [musiki dehâları] tarafından fenn-i ahenke dair telifat-ı nâfi' [faydalı eserler] vücuda getirülmüşdür (Zâti, 1900, vr. 1a-1b).

Anlaşılabacağı üzere Zâti Bey, Ahmed Avni Konuk gibi edebiyat ile musiki arasında bağlantı kurmaktadır. Zira Ahmed Avni Konuk, musikin söz gibi insanı güldürdüğünü, ağlattığını, uyuttuğunu ya da şevk verdiğini, kısaca musikin beşerî duyguların tercümanı olduğunu belirtir (Avni, 1899, s. 5). Zâti Bey bu bağlantıdan hareketle edebiyatta "Edib-i Nihri" karşılığı olarak musikide "Üstâd-ı Musiki" olduğu ve Edib-i Nihri'lerin hazırladığı eserler gibi Üstâd-ı Musiki ya da musiki dehaları tarafından da armoni eğitimine yönelik telif eserlerin hazırlanması gerektiğini vurgulamaktadır.

Zâti Bey'e göre armoni eğitimi çok önemlidir. Zira, armoni eğitime vakıf olmayan öğrencilerin üst düzey eserlerdeki manayı, incelikleri anlayamayacağını, okuyamayacağını ve hatta iyi düzeyde "müzisyen" olamayacağını düşünmektedir. Zâti Bey musiki eğitiminde armoni eğitiminin bir ihtiyaca dönüştüğünü, Türkçe bir kaynağın olmadığını ve bu nedenle de Avrupa kitaplarına başvurduğunu ifade etmektedir:

Fenn-i ahenke vakıf olmayan heveskârân-ı musiki dühât-ı mezkûrenin âsâr-ı âliyesindeki [üst düzey eserlerindeki]/ nikât [mânâlı] ve dakayık [incelikleri] tahlil idebilmek şöyle tursun kıraat itmekden bile aciz kalacağı der-kâr [âşikâr]/ bulunmağla "müzisyen" olmak liyâkat [layık olmaktan] ve isti'dadından [kabiliyetten] mahrum kalacaktır./ Hulâsa-yı merâm [niyetimizin özü] sâlifü'l-beyân [bildirilmiş] âsâr-ı kem-ter-ânemden [âcizane eserlerimden] tederrüs iden [ders olarak okutulan] heveskârân için fenn-i ahenk/ tahsilinde ihtiyaç yüz göstermeğe başladı. Bu babdan me'haz [kaynak] tutulacak hiçbir eserimiz olmadığından/ Avrupa kitaplarına müracaat mecburiyet hasıl olmuş idi (Zâti, 1900, vr. 1b).

Zâti Bey Avrupa'da yayınlanan armoni kitaplarını araştırmış ve önemli olduğunu düşündüğü armoni kitapları arasından Paris Konservatuvarı tarafından kabul edilmiş ve armoni eğitiminde kaynak kitap olarak kullanılan Henri Reber'in Traite D'harmonie (Rehber-i Fenn-i Ahenk) adlı eserine ulaşmıştır.

Zâti Bey kitabın "Musahhihin Arz-ı Meramı" bölümünde armoni eğitiminin önemi konusundan önce Batı ve Doğu musiki arasındaki ilişkiyi değerlendirmiştir. Zâti Bey'e göre Şark ve Garp musiki arasında bir fark yoktur. Yalnız şive bakımından bazı farklar bulunmaktadır. Zâti Bey 1897 yılında yayınlamış olduğu Kütüphane-i Musikiden Nazariyat-ı Musiki adlı eserinin dibace bölümünde Doğu Musiki ve Batı Musiki'nin bir olduğunu, farkının ise şive ve nağmeler olduğunu belirttiği şu cümlesi musikişinasların dikkatini çekmiştir: "... musiki lafzı zikr olunca, her neden ise ezhan-ı âmmeye [herkesin zihninde] def'aten Alafranga ve Alaturka olmak üzere iki nevi musiki varid oluyor [geliyor]. Halbuki musiki kavâ'id ü esas cihetiyle bir olub tahvil iden [değiştiren] şive ve nagamattır..." (Zâti, 1897, s. 7). Bu açıklama Rauf

Yekta Bey'in de dikkatini çekmiş olmalıdır ki bir yıl sonra (12 Aralık 1898) İkdâm Gazetesi'nde Mehmed Zâti Bey Efendi'ye başlıklı makalesinde konuya ilişkin eleştirilerini yazmıştır (Çergel, 2007, s. 385).

Zâti Bey'in bazı eleştirilere rağmen basıma hazırlamış olduğu Kütüphaneye-i Musikiden Armoni Fenni Yani Fenn-i Ahenk adlı kitabının mezkûr bölümünde aynı düşüncelerini tekrarladığı, bir açıdan da "bazı kimselerin" diyerek kimi eleştirilere (Özellikle de Rauf Yekta Bey'in eleştirilerine) cevap verdiği görülür. Ayrıca hazırlamış olduğu mezkûr kitabın şark musiki şivesinin düzeltilmesine, olgunlaşmasına yardımcı olacağına inandığını belirtmektedir:

Fenn-i musikide bazı kimselerin zehâbı [fikri] üzere Şark Musikisi yahud Garb Musikisi/ deyu hiçbir fark olmayub yalnız şivece bazı farklar mevcut olduğu zaten malumdur. / Binaenaleyh Garb Şivesine müteallik [ilgili, ilişkin] her türlü terennümat ve taganniyat-ı latifenin [hoş, güzel] kemal muvaffakiyyetle [başarma] kiraat/ ve icraatına ve ale'l-husûs [en çok] bu nevi âsar-ı musikiyyeyi başlı başına bir suret üstâz-kâranede [üstat] nazm [düzen]/ ve tertib idebilecek kadar vukuf ve maalumât iktisâbına [edinmeye] medâr-ı külli [bütünüyle yardımcı] olabilecek olan bu eser fevâid-i kesir [çok faydalıdır]. Menâbi-i musikiyyesinin [musikinin kaynakları] kesreti [çokluğu] sebebiyle bazı maddelerinin tatbikatı cihetinden [yönünden]/ Şark Şive-i Musikimizin de ıslâh [düzeltme] ve tekemmülüne [olgunlaşmasına] medâr-ı azîm [büyük yardımcı] olacağı zan ve itikadındayım [inanmaktayım].

Zâti Bey hazırladığı kitabının şark musiki şivesinin düzeltilmesi ve olgunlaşması adına faydalı olacağı düşüncesindedir. Benzer düşünce ile mezkûr kitabın mütercimi İbrahim Edhem de "Mütercimim Arz-ı Meramı" başlıklı bölümde konuya ilişkin bazı tespitlerini paylaşmaktadır:

Erbab-ı tecarib [tecrübeleri erbaplar] nezdinde [nazarında] hafî [gizli] olmadığı üzere şive-i musikiyyemizin Mazhar-ı Teceddüd-ü Terakki olamaması [ilerleyip yenilenememesi] esbab-ı âtiye [aşağıdaki sebeplere] atif olursa caizdir: Evvela notanın layığıyla usul-i kiraat ve kitabeti bilinmemesi, / saniyen musikiyye fenn-i itlakından asıl maksad Fenn-i Ahenk olduğu anlaşılammaması, salisen bu babda kavaid-i mühimme ve imtilâ-yı müfideyi havi bir eserimiz bile mevcut olamamasıdır (Zâti, 1900, vr. 3a).

Mütercim İbrahim Edhem'in verdiği bilgilere göre notanın layığıyla okunamaması (solfej) ya da yazılamaması, armoni ilminin yeterince anlaşılammaması ve armoni ilmine dair bir kitabın olmaması Şark musikisinin ilerleyip yenilenememe sebeplerindendir.

Zâti Bey, musiki heveskârlarına Kütüphaneye-i Musikiden

Nazariyat-ı Musiki adlı kitabında Rehber-i Bestekâran-ı Musiki adını verdiği bir kitap yayınlacağı sözünü verdiği hatırlatarak, bu kitapta Şark Şive-i Musiki konusunda daha kapsamlı açıklamalarda bulunacağını belirtmiştir. Rehber-i Bestekâran-ı Musiki adlı eser hakkında hiçbir bilgiye ulaşılamamakla birlikte, yayıma hazırlayacağını belirttiği kontrpuan ve fûg hakkında kitap ya da kitaplara dair (çeviri ya da telif) herhangi bir bilgi yoktur:

İşbu eser-i acizanemiz erbab-ı maaruf tarafından mazhar-ı takdir olduğu suretde tercümesi/ derdest hitam bulunan Rihter nam müellif şehrin telif kerdesi olub fenn-i musikinin/ kavaid-i mütemmimesini [tamamını] cami' bulunan Kontrpuvan ve Fûg hakkındaki eseri mühimmeyi dahi tab' ve neşr idileceğini/ şimdiden beyan-ı müsâraat eylerim [bildiririm].

Batı müziği temel eserlerinden Reber'in armoni kitabının Türkçeye tercümesinin ve ardından çevrisi planlanan Rihter'in kontrpuan ve fûg kitapları yayınlanmış olsaydı Osmanlı'da Batı müziği eğitimi açısından önemli bir kazanç olacağı rahatlıkla söylenebilir.

Zâti Bey, Kütüphaneye-i Musikiden Nazariyat-ı Musiki adlı çevirisini yaptığı kitabında, Paris Konservatuvarı tarafından 26 Nisan 1860 tarihinde verilen raporun tercümesine de yer vermiştir. Konservatuar Müdürü Auber ve Carafa, Ambroise Thomas, Kastner, Vogt, Gallay, Ca Dancla, Prumier üyelerinden oluşan heyet raporunda, kitabın genel özellikleri anlatılmıştır. Ayrıca Reber'in öğretmenlik tecrübesinin bir ürünü olan kitabın faydalı, mükemmel ve konservatuar sınıflarında armoni eğitiminde kullanılması için uygun olduğu vurgulanmıştır:

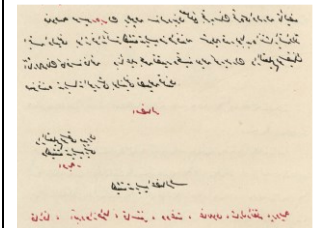
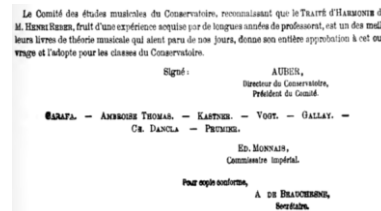
Hülâsa Mösyö Reber'in birçok senelerden beri muallimlik tecrübesinin temresi olarak telif/ imiş olduğu bu eser fevaid-i kesr heyet-i tedrisimiz tarafından şimdiye kadar bu babda intişar itmiş olan/ asar-ı mühimmenin kaffesine faik bende-i aliye çok takdir ve tahsine layık görülerek Darüttalim-i Musikinin/ sınıfında tedrisata elverişli bulunduğu tasdik kılındı (Görsel 1).

Görsel 1

Traite d'Harmonie (Reber Armoni) Hakkındaki Raporun Aslı ve Çevirisi

Traite d'Harmonie (Reber Armoni) Hakkında Rapor (Reber, 1862, s. V)

Rehber-i Fenn-i Ahenk'de Raporun Çevirisi (Zâti, 1900, vr. 5a-5b)

Zâti Bey'in kitabın öneminin ve niteliğinin iyi anlaşılması açısından mezkûr rapora (Resim 1) yer verdiği anlaşılmaktadır. Raporun, kitabın Maarif Nezaret Celilesi'nden ruhsat alabilme ihtimalini arttıracığı düşünülmüş olmalıdır. Zira Kütüphane-i Musikiden Nazariyat-ı Musiki adlı kitap Maarif Nezaret Celilesinin ruhsatını aldıktan sonra (589 ruhsatname numarasıyla), 1310/1897 tarihinde basılmıştır.

Kitabın mukaddime bölümünde kitabın amacı, lüzumu, önemi, sınırları açıkça ortaya konulmakta, muallimin ve öğrencinin neler yapması gerektiği konusunda bazı bilgilendirmeler yapılmaktadır. Mukaddimedede en dikkat çeken konulardan bir tanesi yazarın (Henri Reber) bu kitabında Mösyö Sevriot ile Mösyö M. Jelensperger'in yayınlamış oldukları armoni kitabını da tanıtıyor olmasıdır.

Çeviri Aşamasında Karşılaşılan Sorunlar ve Konuya İlişkin Notlar

Zâti Bey, Fransızca basılı eser olan Henri Reber'in *Traite D'harmonie* (Rehber-i Fenn-i Ahenk) adlı eserinin çevirisi konusunda hassasiyet göstererek mütercim arayışına girmiş ve çeşitli kurumlarda Fransızca öğretmenliği, mütercimlik, müdürlük gibi görevlerde bulunan Tefvik Daniş Bey'e ulaşmıştır:

Lisan-ı Fransevî'ye bir mikdar aşına idiysem de fenni bir eserin layığıyla tercümesi lüzumunu hissederek/ Tefvik Daniş Bey'in muâvenet [yardım] kılmalarını rica ittiğim zaman sual-i vakamın is'âfi üzerine [isteğimi kabul etmesi üzerine]/ hayli müddetten beri tettebbuâda [araştırmalarda] bulunmakda olduğum âsâr-ı mühimme [önemli eserler] miyânından [arasından] Paris Darüttalim-i Musiki/ tarafından mazhar-ı takdir [taktir edilen] ve tahsîn olarak [beğenilerek] tedrisata [öğretimine] kabul olunan eâzım musikiyyeden [musikinin en büyüklerinden]/ Henri Reber'in iş bu Rehber-i Fenn-i Ahenk nam kitab-ı fâide-i nisâbenin tercümesine karar verildi (Zâti, 1900, vr. 1b).

Kitabın çevirisini yapmak için görevi kabul eden Tefvik Daniş Bey'in yoğun iş temposundan olsa gerek görevi tamamlayamadığı, kitabın dörtte birini çevirdiği halde çalışmayı bıraktığı anlaşılmaktadır. Bu sorunun ardından Zâti Bey'in yeni bir mütercim bulmakta zorlandığı, bulduğu mütercimlerden memnun kalmadığı anlaşılmaktadır. Bunun sebebinin ise mütercimlerin Batı musiki terminolojisine yeterince hâkim olamadıklarından kaynaklı olduğu söylenebilir:

Hâlbuki Tefvik Bey kitabın ancak bir rub'unu [dörtte birini] tercüme ider itmez meşâgil-i mühimleri [önemli meşguliyetleri] zuhurundan-nâşi [ortaya çıkmasından dolayı] devam/ idemeyeceklerini ihbâr itmeleri [haber vermeleri] üzerine diğer zevata [kişilere] müracaata

mecbur olduk ise de idilen tercümeler/ Mîr-i mümâ-ileyh [adı geçen Bey'in] tercümeleri kadar muvâfik [uygun] düşmüyordu./ Bundan mütehasıl olan [meydana gelen] me'yûsiyyet [ümitsizlik] azîme [büyük] içerüsünde İbrahim Edhem Bey ile teşrif olunarak eser-i/ mezkuru kendisine irâe itdiğim [gösterdiğim] zaman "gavamız [anlaşılmaz], mühimme-i fenniyyeden bahs olan böyle güç bir eserin/ tercümesi hususundaki iktidarsızlığım meşhûd [görülmede] ve bu babda elimizde me'hazda [kaynak] mefkud [yok] ise de menâfi / devlet ve millet [devlet ve millet menfaatine] cihet-i talik hasebiyle [görevi ertelemeye nazaran] böyle bir hizmet [vazife] bâis el-makhiretin ikmâne [gizlemeye] bezl-i mâ-hasal [meydana gelen] gayret itmek/ akdes [en kutsal] ve zâfirden [başarılı] ma'dûd belli olacaktır" diyerek bir eser [telif] mahviyyet [alçakgönüllülük] göstermiş idi (Zâti, 1900, vr. 2a).

Zâti Bey mütercim konusunda ümitsizliğe düşmeye başladığı sıralarda nihayet İbrahim Edhem Bey ile karşılaşmış ve böylesi güç bir eserin çevrilmesi konusunda yardımcı olacağını belirtmesi onu rahatlatmıştır. İbrahim Edhem'in çeviri konusunda Tefvik Bey'in ilk çevirilerinden istifade ettiği anlaşılmaktadır ki İbrahim Edhem de bu durumu zaten, açıklıkla ifade etmektedir:

Erbab-ı tettebbu' [etrafıca inceleme yapanlar] indînde [-lara göre] müsellimdir ki bir fennin mukaddimâtına [ilk önce] vukuf-ı peydâ idildiği [ortaya konulduğu] takdirde muahharatı da [sonrası da] sühuletle [kolaylıkla]/ anlatmak mümkündür. Acizeleri de bu nazariyeyi hatırdan çıkarmaksızın Tefvik Bey tarafından idilen/ tercümeleri nazar-ı musaladan emrar itdikden sonra Muallim Şehrin ehliyet-i hârikulâdelerinden bâlâ-şifasına/ tercümeye devam itdim (Zâti, 1900, vr. 3a).

Her ne kadar İbrahim Bey çevirilerinde Tefvik Bey'in yapmış olduğu ilk çevrilerden istifade etmiş olsa da zorluklarla, karşılığı olmayan kelimelerle karşılaştığını, kimi zaman tercümenin içinden çıkamadığını belirtmektedir. Kolayca tahmin edileceği gibi o yıllarda Fransızcadan Türkçeye çevrilecek birçok terimin karşılığının olmaması, çeviri zorluğu kısaca "yeni bir lügat" anlamına gelmektedir. Hatta, Türkçe müzik terminolojisinin ilk adımları, denemeleri olması açısından da bu çevirilerin büyük bir sorumluluk taşıdığı da aşikardır. Bu sorumlulukla olsa gerek İbrahim Edhem Bey'in tercümenin olabildiğince selis/düzgün ve Türkçe olması gayreti ile çalışmasını sürdürdüğü anlaşılmaktadır:

Vâkiâ [gerçi] ara sıra müşkülata tesâdüfden hâli kalmıyordum. Zira tabir-i meşhurunca Tercümenin/ İçinden Çıkılmıyor idi. Böyle bir eseri mâlâ [anlamsız] tercüme itmek asla mümkün olmayub yeni yeni kelimat ve tabirat fenne/ zuhur idiyor idik. Ömrümde kitab ve resail-i saire de tesadüf itmemişim. Bunların lisanımızda

mukabillerini [karşılığını]/ bulmak mehâl [imkânsız] ve Yeniden Lugat İhdas İtmek [ortaya çıkarmak] ise ezher-i cihet iktidarımın [parlak kariyerimin] fevkinde bir keyfiyyet olacağı/ aşikârdır. Tercümenin selis ve mümkün olduğu mertebe sade Ve Türkçe olmasının arzu olunmakta/ bulunması da işi büsbütün müşkülât sardırıyor idi (Zâti, 1900, vr. 3b).

Zâti Bey'in Terimlerin Çevirisinde Kullandığı Usul

Zâti Bey'in Reber'in armoni kitabının çevirisi üzerinde çalışırken kitabın niteliğini, önemini, amacını ve gerekliliğini açıkladığı bazı bölümler eklemesine karşın çevirisinde olabildiğince değişiklik ya da eklemeler yapmadan, nota örneklerini değiştirmeden özenle aktarmaya dikkat ettiği görülür. Aynı özen, kitapta yer verdiği notaların, anahtar ve portenin çizimlerinde de görülür. Kitapta sehven mükerrer verilen madde başlıklarını dahi Zâti Bey değiştirmemiş "mükerrer" notu ile belirtmiş fakat mükerrer rakamları dahi değiştirmemiştir. Dipnotlarda değişiklik yapmamış, aynen aktarmış fakat özellikle önerdiği terimler ile ilgili açıklamalarda kendi notu olduğunu belirterek küçük bilgilendirme notları düşmüştür. Özellikle de bu notlar, Zâti Bey'in terminoloji üzerindeki düşüncelerinin ne olduğu konusunda ışık tutmaktadır.

Zâti Bey Kütübhane-i Musikiden Armoni Fenni Yani Fenn-i Ahenk adlı kitabında kullandığı terimlerin öncelikle Fransızca okunuşlarını Türkçe yazmış ve ardından karşılığı olduğu Türkçe terimi kullanmıştır. Örneğin, "des intervalles" terimini hem okunuşu ile "interval" olarak kaydetmiş hem de "fasıla" olarak Türkçe terim kullanmıştır. Öneri olarak sunduğu tüm terimleri "yani" ve/veya "yahut" bağlaçları ile göstermiştir. Bu şekilde terimin Fransızcası ve Türkçesi birlikte arz edilmiştir. Bu sayede terimin Fransızcasını bilen öğrenciler Türkçesini, Türkçesini öğrenen öğrenciler ise Fransızcasını da öğrenebilecektir. Aynı terimin tekrar kullanımlarında ise Fransızcası verilmemektedir. Zâti Bey'in terimleri nasıl ele aldığı Görsel 2'de örnek olarak sunulmuştur:

Görsel 2

Mod ve gam terimlerinin beyanı

مود بين طرز و غام بين صوره در مصلحت با تود

Mod yani tarz, gam yani sıra'ya dair malumat beyanındadır.

Not: Zâti, 1900, s. 9

Zâti Bey baştan sona armoni kitabının çevirisini aynı usulde birebir yapmaya devam ederken çok az da olsa bazı terimlerin Türkçe çevirilerini neden tercih ettiğini açıklamakta, bazı terimlerin daha önce nasıl kullanıldığına, değişim sürecine ve değiştirilme sebeplerine de yer vermektedir. Bu konuda en çok dikkat çeken terimlerden bir tanesi "diyapozon" terimidir. Zâti Bey dipnotta diyapozon terimi için şu açıklamayı yapmaktadır:

"...saniyede 870 ihtizaz husuliyle "la"yı irâe iden [tâyîn eden] çelikden mamul bir alet dahi (diyapozon) tabir olunur ki vaktiyle bizlerde buna (ahenk düdüğü), (ahenk çatalı) denmiş idi. Bi'l-âhire [sonradan] biz (hadd sada) dahi demiş isek de buna mukabil lisanımızda en vâzih [açık] bir tabir olmak üzere (mi'yâr-ı savt) tesmiyesini [adlandırmayı] münasib gördük" (Zâti, 1900, s. 14).

Anlaşılacağı üzere diyapozon terimi için "ahenk düdüğü", "ahenk çatalı" ve "hadd sada" önerileri yapılmışsa da Zâti Bey genel kabul görmediği için daha anlaşılır, net olduğunu düşündüğü "mi'yâr-ı savt" terimini geliştirmiş ve kullanmıştır. Fakat bilindiği üzere "diyapozon" terimi müzikte iki farklı anlamda kullanılmaktadır. Birinci anlamı Zâti Bey'in de belirttiği üzere bir "alet-i musiki"dir ve "la" sesi verir. İkinci anlamı ise bir dizi üzerinden en pestten en tize kadar sesin veya bir çalgının ses sınırı, ses aralığıdır. Zâti Bey *Nazariyat-ı Musiki* adlı basılı kitabında "diyapozon" terimi için ikinci anlamında sehven kullanılan "hadd gaye" teriminin doğrusunun "hadd sada" olması gerektiğini açıklamak ihtiyacı duymuştur. Zâti Bey düzeltmenin ardından benzer bir hataya düşülmemesi için "diyapozon" teriminin birinci anlamı için "mi'yâr-ı savt", ikinci anlamı için "ayâr-ı savt" terimlerinin kullanılmasını önermiştir.

Zâti Bey bazı terimlerin tercih edilme sebeplerine, terime dair bilgilere ya da kelime kökenine de dip notta yer vermiştir:

"Nesr" tabiri burada edebiyatda müstamel "nesr" olsa bile musikide Latince kitabe-i Hristiyan'dan müstamel bir nevi "verse" yani "âyât" dır ki bunda ölçü nazar-ı itibare alınmayub fakat hecâlerin [hecelerin] adedi ile evzân-ı şâirin nazar-ı dikkate alınır. İş bu "nesr" Hristiyanların "kadas" ayini ile bahis mahsûsasında İncil'den evvel okunan "epiz" yani "makaleyi hadiseyi" mütaakib kıraat olunmaktadır (Zâti, 1900, s. 79).

"Diyapozon", "nesr" terimlerine dair dipnotlarda verilen bilgilere bakılırsa, terimlerin anlamları bakımından doğru anlaşılması için bu açıklamalara ihtiyaç duyulduğu söylenebilir. Benzer bir düşünce ile Mütercim İbrahim Bey "partiyon" terimi hakkında da şu açıklamayı yapmaktadır: "malumdur ki bir muzikanın terennümi esnasında her saz için muzikacıların rahleleri üzerinde birer mühimme bulunur ki iş bu muhimmelerde her sazın vazifesi b'it-tabi ayrı olacaktır. Muzika-ı Hümayun'da el-yevm [bugün] buna İtalyanca'dan me'hûz [alınmış] olarak partitura denilir (mütercim)." Anlaşılacağı üzere kitabın tercüme edildiği tarihte Muzika-ı Hümayun'da hala İtalyanca terimler hâkimdir ve muhtemelen İbrahim Edhem Bey de İtalyanca terimleri inceleyerek Fransızca terimleri Türkçeye çevirmektedir (Zâti, 1900, s. 115).

Kitapta dikkat çeken diğer bir ayrıntı da "i'tilâfsız bir alet" teriminde karşımıza çıkmaktadır. "Des instruments non temperes" terimi için Zâti Bey "i'tilâfsız bir alet" terimini

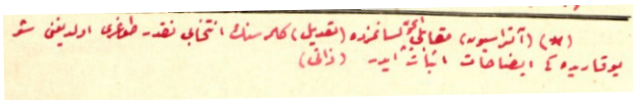
kullanıyor ve Zâti Bey i'tilâfsız bir alet nedir? Bunu dipnotta açıklıyor. Dipnotta terime ilişkin verdiği açıklamanın yanı sıra terimlerin çevirisini doğru yapabilmek, terim hakkında daha detaylı bilgi edinebilmek için olsa gerek Fransızca yazılmış bir musiki sözlüğünden de yararlandığını, atıf yaptığını görüyoruz:

Mülevven [türlü türlü, renk renk] bir silsilenin notları beyindeki münâsebat suninin ta'dîl veya imhâsi mümkün olan alet-i musikiyeye "instruman a-tampereman" yahud "instrüman tampere" yani "itilafî alet" namı verilir ki bu takdirde alet-i mezkureyi usul ve kavaid itilafiyeye tatbiken akordman itmek yani düzeltmek tabirat-ı atike musikimizce düzen virmek mümkündür. Mesela harp, gitare, piyano âlâtı gibi bunları gayri b'it-tab non-tampere yani itilafsız sayılacağı beyandan varistdir (Fransızca ıstılahat-ı musiki lehçesinden) (Zâti, 1900, s. 114).

Zâti Bey, kitapta önerdiği ve kullandığı terim için kendisini mutlu eden, haklı çıkararak, destekleyen cümlelerin de adeta altını çizmekte olduğu görülür. Konuya ilişkin aşağıda örnek olarak verilen "alterasyon" terimi (Görsel 3) açıklaması dikkat çekicidir:

Görsel 3

Alterasyon Terimi İçin Bilgilendirme Notu

(*) (Alterasyon) mâ-kabli [geçmiş] lisanımızda (ta'dîl) kelimesinin intihabı [seçimi] ne kadar doğru olduğu şu yukarıdaki izahat isbat ider (Zâti).

Not: Zâti, 1900, s. 181

Zâti Bey'in Henri Reber Traite D'harmonie'de yer verilen bir açıklamaya yaptığı küçük bir ekleme kitapta kullanılan terimlere yönelik sorulabilecek asıl soruya da cevap vermektedir. Zâti Bey Appoggiature (apojiyatür/te'kîd) terimi için şu bilgiyi eklemiştir: "Fransızca apojiyatür, İtalyanca apojiyatüra, Türkçe te'kîd tabiri..." (Zâti, 1900, s. 301). Kitapta Fransızcası ve İtalyancası verilen terime Türkçe terimi de kitapta yer alıyormuş gibi eklemiştir ki kitapta başka örneği olmayan bir durumdur. Fakat dikkat edilecek olursa Zâti Bey'in eklediği "te'kîd" terimi "kuvvetleştirme, üsteleme, pekiştirme" anlamına gelen Arapça kökenli bir terimdir (Devellioğlu, 2012, s. 1243). Zâti Bey'in "te'kîd" terimi gibi diğer tüm Arapça terimleri de Türkçe olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır. Zira tüm terimler incelenmiş ve çevirisi yapılan hemen hemen tüm terimlerin Arapça isim ya da sıfat olduğu görülmüştür (Bkz. Tablo 2 ve 3). Anlaşılacağı üzere Zâti Bey, Türkçede kullanılan başka bir tabirle Türkçeye geçmiş tüm Arapça ya da Farsça kelimeleri Türkçe olarak kabul etmektedir.

Kitapta Kullanılan Terimler

Kütüphane-i Musikiden Armoni Fenni Yani Fenn-i Ahenk adlı kitapta yer verilen, özellikle de Zâti Bey'in belirttiği terimler incelenmiş ve Fransızca terimlere karşın kullanılan terimlerin iki şekilde değerlendirilebileceği görülmüştür: 1. Musiki eğitime yönelik geliştirilen, kullanılan terimler 2. Armoni eğitime yönelik geliştirilen, kullanılan terimler. Musiki eğitime yönelik tespit edilen terimlerden bazıları Tablo 2'de verilmiştir:

Tablo 2

Musiki Eğitime Yönelik Kullanılan Terimler

Sıra	Fransızca	Önerilen	Sıra	Fransızca	Önerilen
1	Exercices	ta'lîmler	2	Exemples	misaller
3	Remarque	ihtar, tenbih	4	Regle	kaide
5	Exception	istisna	6	Observation	mülâhazât
7	Exceptions	istisnâât	8	Licences	müsâadât
9	Resume	hulâsa	10	Definition	ta'rîfât
11	Remarque importante	tenbîhât-ı mühimme	12	Basse a realiser	tertib edilecek bas
13	Conclusion	netice	14	Appendice	zeyl

Not: Zâti, 1900

Armoni eğitime yönelik geliştirilen ve kitapta yer verilen terimlerden bazıları Tablo 3'te verilmiştir:

Tablo 3

Armoni Eğitime Yönelik Özel Terimler

Sıra	Fransızca	Önerilen	Sıra	Fransızca	Önerilen
1	Harmonie	Armoni, ahenk	2	Note	not [nota]
3	Accord	mutâbakat	4	Tonalite	esas makam
5	Majeure	majör (Zâti,	6	Mineure	minör (Zâti,
7	interval	fâsıla	8	Intervalle enharmonique	interval: fasıla
9	Ton	makam	10	Mod	Tarz
11	Gam	sıra	12	Diapason	Diyapazon
13	Accord	hem ayar	14	Des parties	parti yani aksam
15	Mouvement parallele	muvmman paralele yani muvazi hareket	16	Mouvement contraire	muvmman kontrter yani hareket-i ma'kûs
17	Clavier	klavye	18	Contrapuntistes	kontrpuvan yani nikat mütakable
19	Tonique	makam	20	la dominante:	galib
21	la sous-dominante	taht-ı galib	22	sensible	sansible yani hassâs
23	Les accords par excellence	akor par ekselans yani fevkalade mutabakatlar	24	Monotonie	monotoni yani tenâfüri
25	Marshes harmoniques	marş armonik yani son ahengi	26	Unitonique	unitonik yani hem-makam
27	Enchainement	anşanuman yani teselsül yahud suksessiyon yani takib	28	Renversement:	çevirme
29	Premier renversement	promiye ranversman yani birinci çevirme	30	Modifications	modifikasyon yani tahavvülât

31	Mesure	mezur yani usul	32	Octaves retardees	oktav rötarde yani tehir itmiş sekizinci
33	Silences	silans yani sükutlar	34	Chiffree	Şifre yani murakkam
35	Cadences	kadans yani kafiye	36	Phrases	fraz yani cümleler
37	Periodes	periyod yani ibâreler	38	Membres	mamber yani ecza
39	Forme	forme yani vech-i suret	40	Forme fuguee	form fuga yani vech-i firari
41	Forme canonique	form kanonik yani vech-i kanoni	42	Prose	pruz yani nesr
43	Chute	şut yani sükut	44	Cadence parfaite	kadans parfet yani kafiye-i mükemmel
45	Cadence imparfaite	kadans imparfet yani kafiye-i gayri mükemmel	46	Cadence rompue	kadans rompu yani kafiye-i mükessire
47	Cadence evitee	kadans evite yani kafiye-i mahzûre	48	Cadence plagale	kadans plagal yani kafiye-i tâliye tabir-i ahirle [son tabirle, diğer bir tabirle] kafiye-i müzdevic
49	Coda	koda yani lâhike	50	Demi-Cadence	dömi kadans yani nisf kafiye
51	Quarts de cadence	kar dö kadans yani rub kafiye	52	Resolution	Karar
53	Carrure	karur yani vüs'at murabba	54	Modulations	modülasyon yani tebeddül tarzlar
55	Notes caracteristiques	not karakteristik yani fark notalar	56	Fausse relation	yanlış münasebet
57	Marches harmoniques	marş armonik yani sevk ahenkler	58	D'accords transitoires	transitovar yani mevkit
59	Modulations enharmoniques	modülasyon anarmonik yani hemahenk tebeddül tarzlar	60	Partition	partisyon yani defter-i aksam
61	Changement de ton	şanje dö ton yani tebdil makam	62	Marche harmonique	marş armonik yani sevk ahenk
63	Groupe melodique	gurup melodik yani cemiyet-i nağme	64	Unitoniques	unitonik yani hem makam
65	Modulante	mudulant yani tebeddül tarz	66	Accords Dissonants	akor disonan yani mütenâkız ala savt mutâbakatlar

67	Resolution de l'accord	rezelasyon dölakor yani mutâbakatın kararı	68	L'accord de resolution	Karar-ı mutâbakat yani üzerinde mütenâkız ala savt
69	Alteration	alterasyon yani ta'dil	70	Appoggiature	apojiyatür yani te'kid rejistir yani vasat tabîiyye-i savtiyye
71	Note accidentee	arızalı nota	72	Registre	
73	Passages a l'unisson	passaj alunison yani hem sada geçmeler	74	Absence d'harmonie	Fıkdân ahenk [uyumsuz]
75	Antiphonie	antifoni	76	Homophonie	Omofoni
77	Cheour	kor yani koro	78	Brises	brize yani kırık
79	Arpeges	arpeje yani sekretmeli	80	Figures	figüre yani şekilli
81	Accords plaques	akor plake yani kaplama mutabakatlar	82	Regle d'octave	regle doktav yani sekizinci kaidesi
83	Gamme harmonique	gam armonik yani ahengi sıra ve tabir-i ahirle ahenk sırası	84	Notes etrangeres	ecnebi notlar
85	Notes accidentelles	notez aksidental yani arıza notlar	86	Retardements	tehirat (
87	Quintes cachees	kent kaşe yani gizli sekizinci	88	Simultanee	simultane yani müttehid el- zaman talik
89	Onzieme tonique	onziyem tonik yani on birinci makamı	90	Des retards irreguliers	dö rötarz irregüle yani tehirat gayr-i muntazam
91	Anticipation	antisipasyon yani isti'câl	92	Anticipation indirecte	antisipasyon indirekt [yani] toğruya toğru olmayan isti'câl
93	Echappee	eşappi yani müttehallsis	94	Pedale	pedal yani kadem
95	Pedale simultanees	müttehid el- zaman kadem	96	Pedale superieure	kadem-i fevkani
97	Pedale mediaire	kadem-i vesati	98	Note principale	not prensiple yani başlıca not
99	Broderie	broderi yani nakış	100	Broderies simultanes	müttehid el- zaman nakışlar
101	Des notes de passage	not dö pasaj yani geçme notları	102	Cachees	kaşe yani müstetir ki gizli deyu tabir itmek veyahut... gecikmiş

103	Imitation	imitasyon yani taklidat	104	Contrepoint	kontrpuvan nikat mütekable Puvan kontrpuvan yani noktaya karşı nokta ve tabir-i ahirle not kontr not yani nota karşı not
105	Imitation canonique	imitasyon kanunik yani taklid-i kanuni veya sadece kanun	106	Style rigoureux	sitil rigoru yani üslub şedid yahud şedtelî üslub
107	Medium	midyum yani savt vasatî	108	De l'échappee	eşappi yani mütehallis

Not: Zâti, 1900

Sonuç

On dokuzuncu yüzyılda Batılılaşma sürecinde olan Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'nin Batılılaşmanın en kuvvetli derecede hissedildiği kurumlarından birisi olan Muzika-i Hümayun, eğitimin eski usul, basılı kaynakların da yetersiz olduğu bir eğitim kurumu olarak karşımıza çıkmaktadır. Muzika-i Hümayun'un kumandanlarından olan Mehmed Zâti [Arca] Bey, yetersiz kaynak sorununa önemli bir katkıda bulunmak adına Henri Reber'in "Traite D'harmonie" adlı kitabının çevirisini yapmayı planlamış ve bu arzusunu Mütercim İbrahim Edhem ile birlikte 1900 yılında gerçekleştirmiştir. Basılması mümkün olmayan Kütüphane-i Musikiden Armoni Fenni Yani Fenn-i Ahenk adını verdiği el yazması çeviri kitap, halen T 4403 numara ile İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

Kütüphane-i Musikiden Armoni Fenni Yani Fenn-i Ahenk'in yirminci yüzyılın ilk çeyreğine kadar Türkçe yazılmış bir armoni kitap olmadığı düşünüldüğünde ne kadar önemli bir karar, hizmet, çalışma ve kaynak eser olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Aynı zamanda kitabın hazırlanmasında karşılaşılabilecek sorunlar da rahatlıkla tahmin edilebilir. Zira, Zâti Bey'in Muzika-i Hümayun'da armoni eğitime yönelik kullanabileceği Türkçe yazılmış bir armoni kitap olmadığı gibi Fransızca musiki terimlerine karşın önerebileceği tek bir Türkçe kaynak eser de yoktur. Zâti Bey Traite D'harmonie adlı kitabı çevirme kararı aldığı anda bu karar, birçok sorumluluğu ve sorunu da beraberinde getirmiştir. Mütercim konusu bu konudaki en önemli sorunların başında gelmiştir. Zâti Bey kitabın çevirisi aşamasında mütercim bulmakta zorlanmış, süreç içerisinde ise art arda iki mütercimden yardım almak zorunda kalmıştır. İlk isim Tevfik Daniş Bey'dir ki kitabın henüz başlarında ayrılmak zorunda kalmış, ardından Zâti Bey uzun bir mütercim arayışından sonra İbrahim Edhem Bey ile çalışmasını sürdürmüştür. İki mütercim arasındaki hatırı sayılır ara ise konuya uygun bir mütercim bulunamamasındandır.

Zâti Bey, Reber'in Traite D'harmonie kitabının çevirisi üzerinde çalışırken tüm bilgileri değiştirmeden özenle aktarmaya dikkat etmiştir. Aynı özen, notasyonda görüldüğü gibi dipnotlarda ve terimlerde de görülmüştür. Çeviri aşamasında mütercim ile çalışmasının yanı sıra Fransızca terimler sözlüğünden dahi yararlanmıştır. Zâti Bey çevirisini yaptığı terimlerin öncelikle Fransızca okunuşlarını Türkçe yazmış ve ardından karşılığını bulduğu Türkçe terimi yazmıştır. Bu şekilde terimin Fransızcası ve Türkçesi birlikte arz edilmiştir. Bu sayede terimin orijinalinin de eğitimde öğrenilmesini sağlamıştır.

Zâti Bey kitapta bazı terimler ile ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Bu açıklamaları bazı terimlerin anlamları bakımından doğru anlaşılması için yapıldığı, bazı terimlerde düzeltme yaptığı, bazı terimlerin tercih edilme sebeplerine, terime dair bilgilere ya da kelime kökenine değindiği görülmüştür. Kitapta çevirisi yapılan terimlerin musiki eğitime yönelik geliştirilen, kullanılan terimler ve armoni eğitime yönelik geliştirilen, kullanılan terimler olarak iki şekilde değerlendirilebileceği görülmüştür.

Zâti Bey'in önerdiği, bizzat çalışmasında kullandığı tüm terimleri Türkçe olarak kabul ettiği anlaşılmıştır. Zira tüm terimler incelendiğinde çevirisi yapılan hemen hemen tüm terimlerin Arapça kökenli isim ya da sıfat olduğu, Zâti Bey'in Türkçeye geçmiş tüm yabancı kökenli kelimeleri Türkçe olarak kabul ettiği ve kitabında rahatlıkla kullandığı görülmüştür.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Yapay Zekâ Kullanımı: Yazar, bu çalışma için yapay zekâ destekli uygulama kullanmadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Use of Artificial Intelligence: The author declared that he did not use an AI-supported application for this work.

Kaynaklar

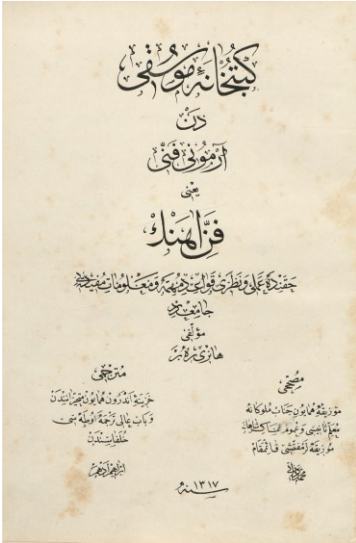
- Alimdar, S. (2016). *Osmanlı'da batı müziği*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Aracı, E. (2006). *Donizetti paşa/Osmanlı sarayının İtalyan maestrosu*. Yapı Kredi Yayınları.
- Avni, A. (1899). *Hanende: Müntehab ve mükemmel şarkı mecmuası*. Mahmud Bey Matbaası.
- Çergel, M. A. (2007). *Rauf Yektâ Bey'in İkdâm gazetesinde neşredilen Türk mûsikîsi konulu makaleleri* (Tez No. 208645) [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi.

- Devellioğlu, F. (2012). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Aydın Kitap Evi Yayınları.
- Reber, H. (1862). *Traite D'harmonie*. Colombier, <https://archive.org/details/traidharmonie00rebe/page/n7/mode/2up> (In French).
- Safvet, M. (1888). *Solfej yahud nazariyat-ı musiki*. Mahmud Bey Matbaası.
- Yalçın, G., & İde, A. (2019). Osmanlı dönemi mesleki müzik eğitiminde iki solfej kitabı: Solfej ve talim-i kırâat-ı musiki. *Journal of Turkology*, (29), 645-662. <https://izlik.org/JA32LY82GE>
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma teknikleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Zâti, M. (1897). *Kütüphane-i musikiden nazariyat-ı musiki*. Mahmud Bey Matbaası.
- Zâti, M. (1898). *Kütübhâne-i musikiden talim-i kırâat-ı musiki*. Mahmud Bey Matbaası.
- Zâti, M. (1900). *Kütübhane-i musikiden armoni fenni yani fenn-i ahenk*. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nadir Eserler Bölümü, T 4403.

Ekler

Ek 1

Kütübhane-i Musikiden Armoni Fenni Yani Fenn-i Ahenk" Kapak Sayfası

Not. (Zâti, 1900).